

17.

“VELIKE SU NAŠE DUŽNOSTI PREMA NARODU”:¹ INTELEKTUALKE U ŽENSKOJ LOZI HRVATSKOG USTAŠKOG POKRETA

Martina Bitunjac

UDK: 316.344.32-055.2:329.18(=163.42)"1941/45"

PREGLEDNI ČLANAK

Sažetak: Studentice, profesorice, književnice, liječnice – ukratko intelektualke, imale su u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj poseban društveni status: bile su, kao i njihove kolege, priznate kao “snaga naroda” (tj. seljaštva i radnika), obnašale su visoke dužnosti u ustaškom aparatru, odgajale su “novi naraštaj” u organizaciji *Ženske ustaške mladeži*, odnosno mobilizirale hrvatske “arijske” žene u *Žensku lozu hrvatskog ustaškog pokreta*. Znanje koje su intelektualke stekle u školama i na sveučilištu trebale su – prema ustaškom, a dijelom i konzervativno-katoličkom shvaćanju – primijeniti u odgoju vlastite djece jer se majčinstvo smatralo najvišim zadatkom svake “poštene hrvatske” žene. S druge strane, žene su u ratnim godinama dakako preuzele brojne tradicionalno muške poslove onih koji su se nalazili na frontu. Međutim, ustaše, poput nacional-socijalista, smatrali su da intelektualka može raditi u svom zvanju samo “ako u sebi osjeti poziv”.

Ključne riječi: Nezavisna Država Hrvatska, žene, intelektualke, *Ženska loza hrvatskog ustaškog pokreta*

Uz “uskrnsnuće” Nezavisne Države Hrvatske slijedio je preodgoj i “čišćenje” intelektualnog miljea od političko i/ili rasističko nepoželjnih osoba, između ostalog zbog toga što se inteligenciji, profesorima, pravnicima, sudcima i političarima djelomice predbacivalo sustavno “trovanje” mladeži jugoslavenstvom i marksizmom te lojalna suradnja s Beogradom.² Iako se u fašističkom i nacional-socijalističkom režimu društvo u smislu ideologije “narodne zajednice” (*Volksgemeinschaftsideologie*) interpretiralo besklasno, a sve socijalne grupe, od seljaka do političko-društvene elite jednakovrijedno,³ hrvatskim intelektualcima ustaše su odredili posebnu ulogu u formaciji države. O tome piše u *Ustaškinji*, glavnom listu *Ženske loze hrvatskog ustaškog pokreta*:

¹ Ela MAROŠ, “Uloga hrvatske školovane žene u današnjici”, *Ustaškinja*, 3/1944., br. 8, 32.-37., ovdje 33.

² Stanko VITKOVIĆ, “Sveučilištarci-budući intelektualci”, *Ustaškinja*, 1/1942., br. 7, 7.

³ Wolfgang MERKEL, *Systemtransformation. Eine Einführung in die Theorie und Empirie der Transformationsforschung*, Wiesbaden 2010., 48., 56.

Želimo suradnju svih narodnih slojeva i priznajemo zasluge svakom staležu. Ali moramo i pored toga naglasiti davnu istinu i iztaknuti činjenicu, da duh vodi, da ideje pokreću svet, a ljudi duha da stvaraju poviest. Trebamo zato novih, istinskih, rodoljubnih intelektualaca, prožetih sviešću odgovornosti, jer hoćemo novu, sretniju svoju poviest.⁴

Duhovni život u NDH smatrao se siromašnim, a mala grupa intelektualaca bila je konfrontirana sa zadatkom ideološke izgradnje "narodne zajednice" kojoj su pripadali ustaško orijentirani "arijevci". I žene intelektualke, srednjoškolke, studentice i profesorice, koje su i prije uspostave ustaške države surađivale primjerice u ilegalnom radu Matice hrvatske (sakrivale su zabranjene knjige, promidžbene materijale i revolvare u skladistu Matice hrvatske)⁵ ili bile članice *Revolucionarne Ustaške Ženske Akcije*, kratko *R.U.Ž.A.*,⁶ naše su se od travnja 1941. pred novim dužnostima koje su vlasti odredile: nacionalistička konzervativna-katolička ideologizacija žena kod ustaša, osnivana na već stoljećima prisutnom patrijarhalnom sistemu, imala je svrhu reduciranja žene na majčinstvo i vođenje kućanstva. Da spriječi poslovne žene, pogotovo u većim kvalificiranim zanatima, doglavnik i ministar nastave Mile Budak zahtjevao je 1941. godine uvođenje protuženskih zakona s ciljem da i NDH prati kurs ženske politike "nove Europe". Imatrikulacija žena na studij prava i medicine trebala se zabraniti, jer po njegovom mišljenju "žena nije rođena niti da bude odvjetnik niti da bude sudac", pošto "svakako nije dosta da zapale cigaretu, pa da budu dobar sudac". "Ženska narav" nije po Budaku odgovarala ni za studij medicine, jer "ako pitate naše gospodje, koja je kad joj je bilo zlo išla liječnici, niti jedna ne će ustati, ili bar vrlo rijetka." Ministar je pak mislio da "filozofiju, farmaciju i ne znam, kažu mi, takodjer je i poljoprivreda dobra za njih, jer ona ima više strpljenja, negoli muškarac."⁷

U vrijeme mira takve su mjere svrhu smanjivanja ženske radne snage i muške nezaposlenosti, te vraćanje žene u privatni prostor, ali u ratu, dok su se muškarci nalazili na bojištu, takvi su postupci bili besmisleni, tako da su se diskriminirajući zahtjevi Budaka u ratnim godinama mogli samo djelomice ostvariti: ustaše su primjerice preuzele njemački zakon o "duploj zaradi",⁸ što je značilo da su udanim stručnim i obrtnim učiteljicama krojačke, kućanske i svratištarske struke na ženskim i stručnim kućanskim školama zabranili daljnje bavljenje poslom,⁹ dok su renomirane liječnice poput privatne docentice Nade Kovačević ostale na svojim poslovnim pozicijama. A studentske klupe punile su više ženski, nego muški studenti, između njih i Višnja, kći Ante Pavelića, koja je studirala pravo na Zagrebačkom sveučilištu. Žene su čak nasuprot ustaškog ženskog idealu imale utjecaj u tehničkim zvanjima, bilo to u montaži propagandnih filmova, u vojnim uredima kao telegrafistice ili u dojavnoj službi vojnog zrakoplovstva.

⁴ Stanko VITKOVIC, "Sveučilištarci-budući intelektualci", *Ustaškinja*, 1/1942., br. 7, 7.

⁵ Dolores LABAŠ, "Ženski srednjoškolski pododbor", *Ustaška mladež, Omladinski prilog "Ustaše"*, 2/1942., br. 3, 15.; Tomislav JONJIĆ, "Marija Hranilović: Moja su braća dala živote za Hrvatsku!", *Politički zatvoreni. Glasilo hrvatskih političkih zatvorenika*, 7/1997., br. 58, 9.-14., ovdje 13.

⁶ Anonimno, "Ustaška mladež kroz trnje progona: R.U.Ž.A.", *Ustaška mladež, Omladinski prilog "Ustaše"*, 1/1941., br. 6, 6.

⁷ "Hrvatsko će školstvo biti preuređeno", *Novi list* (Zagreb), br. 139, 15. IX. 1941., 1.

⁸ Zaposlene žene, pogotovo one u državnoj službi, bile su otpuštenе, ako su im i muževi radili. Taj je zakon bio uvođen još u Weimarskoj Republici. U Jugoslaviji je zakon o "duplim zaradama" vrijedio za učiteljice, koje su bile udane za učitelja. Vidi: Jovanka KECMAN, *Žene Jugoslavije u radničkom pokretu i ženskim organizacijama 1918–1941*, Beograd 60.-61.

⁹ Učiteljice su smjele dalje raditi, ako se suprug nije mogao brinuti za obitelj. "Zakonska odredba o prestanku državne službe stručnim i obrtnim učiteljicama krojačke, kućanske i svratištarske struke na ženskim i stručnim kućanskim školama u slučaju udaje", *Narodne novine* (Zagreb), 17. I. 1944., 1.

I sam državni vođa Ante Pavelić uvidio je korist žena za svoj pokret: u jednom govoru upućenom studenticama izlaže kako je u stvaranju hrvatske povijesti zadužena nova generacija studenata sa zadatkom da preodgoji političke neistomišljenike. S tom obvezom Pavelić se obraća studenticama sljedećim riječima:

Sveučilištarci mogu u tome pogledu vršiti veliku zadaću, ali Vi sveučilištarke možete još mnogo više, Vama se više vjeruje, Vas se više sluša, jer Vi znadete uvjerljivije govoriti i uvjerljivije djelovati.¹⁰

S takvim veličanjem studentica Pavelić je namjeravao najprije stvoriti zdravu konkureniju između muških i ženskih studenata; a zatim je očekivao da žene šire i propagandu, jer su studenti morali služiti vojsku.

Iako je stav ustaša prema intelektualkama, kao i općenito prema ženama, bio ambivalentan, u jednome su bili složni: dužnost intelektualke prema državi nije bio samo njezin intelektualni rad, nego i majčinstvo: "Što je djevojka inteligentnija, što dublje gleda i shvaća život, to će u majčinstvu naći i vrijedniji i potpuniji sadržaj svome životu",¹¹ smatrala je književnica i profesorica dr. Zdenka Smrekar, dok su intelektualke poput Ele Maroš zastupale stav da znanje ženama koristi u razumijevanju sa suprugom, u odgoju djece, ali da kraj obiteljskih dužnosti žena može biti i "intelektualna radnica, ako u sebi osjeti poziv".¹² Da se intelektualka posvećuje zvanjima u kojima može socijalno djelovati, "kao nastavnica u ženskim osnovnim i srednjim školama i kao liječnica osobito za (naš) seoski, u prvome redu muslimanski svjet, i za djecu, te kao radnica na polju družtvovne skrbi i pomoći"¹³ s tim se – u suprotnosti s idejama ministra Budaka – većina žena u ustaškom pokretu slagala.

Intelektualke u Ženskoj lozi hrvatskog ustaškog pokreta

Nakon uspostave NDH, zbog spore organizacije različitih zapovjedništava u *Glavnom Ustaškom Stanu (GUS)*, između ostalog *postrojnika, ustaša, ustaškinja i ustaške mladeži*,¹⁴ članice katoličko-nacionalnih, socijalno-kulturnih društava poput *Hrvatskog srca, Hrvatske majke i Hrvatske žene*, sve do travnja 1942. (u nekim krajevima NDH i duže) angažirano su radile za kulturne, humanitarne i socijalne svrhe u sklopu državnih inicijativa. Društvo *Hrvatska žena*, na čelu s Jelisavom Horvat, formirale su intelektualke, supruge poznatih hrvatskih političara i književnika: prva predsjednica Zora pl. Trnski, podpredsjednica Marija Kumičić¹⁵ i barunica Ivka Ožegović, Olga Barić, povratnica iz Južne Amerike i Marija Radić, žena Stjepana Radića.¹⁶ Već u lipnju 1941. predstavnice tog društva bile su na

¹⁰ *Poglavljak hrvatskim sveučilištarckama*, (ur. Povjerenstvo za sveučilištarke pri Ustaškom sveučilišnom stožeru), Zagreb 1942., 22.

¹¹ "Žena u Ustaškoj Hrvatskoj. Temelj djevojačkog odgoja u Poglavljkovoj Hrvatskoj", *Novi list* (Zagreb), br. 53, 21. VI. 1941., 7.

¹² Ela MAROŠ, "Uloga hrvatske školovane žene u današnjici.", *Ustaškinja*, 3/1944., br. 8, 33.

¹³ Olga OSTERMANN, "Važnost ženske srednje škole za duhovnu izgradnju nove Hrvatske", *Ustaškinja*, 1/1942., br. 4, 5.

¹⁴ *Propisnik o zadaći, ustrojstvu, radu i smjernicama "Ustaše" hrvatskog oslobođilačkog pokreta*, Zagreb 1942., 75.

¹⁵ O Mariji Kumičić: Lucija BENYOVSKY, "Putem uspomena Marije Kumičić", *Časopis za suvremenu povijest*, 26/1996., br. 3, 427.-438.

¹⁶ Vidi: Branka BOBAN, "Materinsko carstvo". Zalaganje Stjepana Radića za žensko pravo glasa i ravnopravan položaj u društvu", *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povijest*, (ur. Andrea Feldman), Zagreb 2004., 191.-209.

audijenciji kod Pavelića, gdje je Marija Kumičić potvrdila njihovu solidarnost prema ustaškoj državi i zamolila "poglavnika" da posveti pažnju hrvatskoj majci i ženi, koja se isto tako borila za osnivanje Nezavisne Države Hrvatske.¹⁷

No da ostvari politički cilj izjednačenja naroda Pavelić ukida postepeno sve političko-društvene organizacije, ujedinjuje ih (zadruga *Hrvatsko srce* morala je u studenom 1941. pristupiti društvu *Katarina Zrinski*)¹⁸ i priključuje ih napokon u ustaški pokret. Za djevojčice i žene osnovane su *Ženska ustaška mladež* i *Ženska loza hrvatskog ustaškog pokreta*, kratko *Ustaškinja*, u koju su se mogle učlaniti Hrvatice, "arijevke" od napunjene 21. godine, a udanim ženama odnosno studenticama upis je bio dozvoljen i prije navršavanja tih godina.¹⁹ Prisilna integracija ženskih grana *Hrvatske Seljačke Stranke* s osnivačem Olgom Barić,²⁰ u propagandi se prikazivala kao dobrovoljni čin sa svrhom "da (članice)²¹ svim svojim silama suraduju u izgradnji oslobođene domovine".²² Cilj unifikacije bio je i financijsko obogaćenje ustaškog pokreta, kao što je navedeno u zapisniku likvidacione sjednice odbora i članstva *Hrvatske žene* u Vinkovcima održane 23. travnja 1942.:

Predsjednica gdje Marija Dakić pozdravlja prisutno članstvo i izjavljuje da je osnutkom Ženske loze hrvatskog ustaškog pokreta u Vinkovcima Hrvatska Žena u Vinkovcima prestaje sa svojim radom postupajući prema odredbi Poglavnika od 17. studenog 1941. (...) Svoju imovinu kao i svoj rad predaje Ženskoj lozi hrvatskog ustaškog pokreta u Vinkovcima a tim povodom poslati će se brzovat Poglavniku, da ga se obavijesti, da su hrvatske žene uvijek za Poglavnika i za dom – spremne!²³

Iako je većina pripadnica bivših ženskih društava izrazila vjernost Paveliću, u društvu više nisu imale toliki utjecaj kao u prvoj Jugoslaviji: s jedne su se strane u totalitarnoj državi demokratski zahtjevi kao politička emancipacija žena, za koje su se zalagale članice *Hrvatske žene* (Marija Radić, Marija Jurić Zagorka), spominjali samo u negativnom kontekstu; s druge strane se na vodeće pozicije u ženskim ustaškim organizacijama postavilo žene s čvrstom nacionalističkom i katoličkom orijentacijom.

Žena s najvećim političkim utjecajem u NDH bila je – osim supruge Ante Pavelića²⁴ – Irena Javor. Kao kćerku poznatog pravaša Stjepana Javora, kojemu je zbog antijugoslavenske

¹⁷ "Nove težnje i dužnosti hrvatske žene. Predavanje gdje Marije Kumičić o ulozi majke u obiteljskom i narodnom životu", *Novi list* (Zagreb), br. 54, 22. VI. 1941., 7.

¹⁸ "Zadruga 'Hrvatsko srce' pristupila 'Katarina Zrinski'", *Hrvatski narod*, br. 256, 28. X. 1941., 9.

¹⁹ Propisnik o zadaći, ustrojstvu, radu i smjernicama "Ustaše" Hrvatskog oslobođilačkog pokreta, 17.

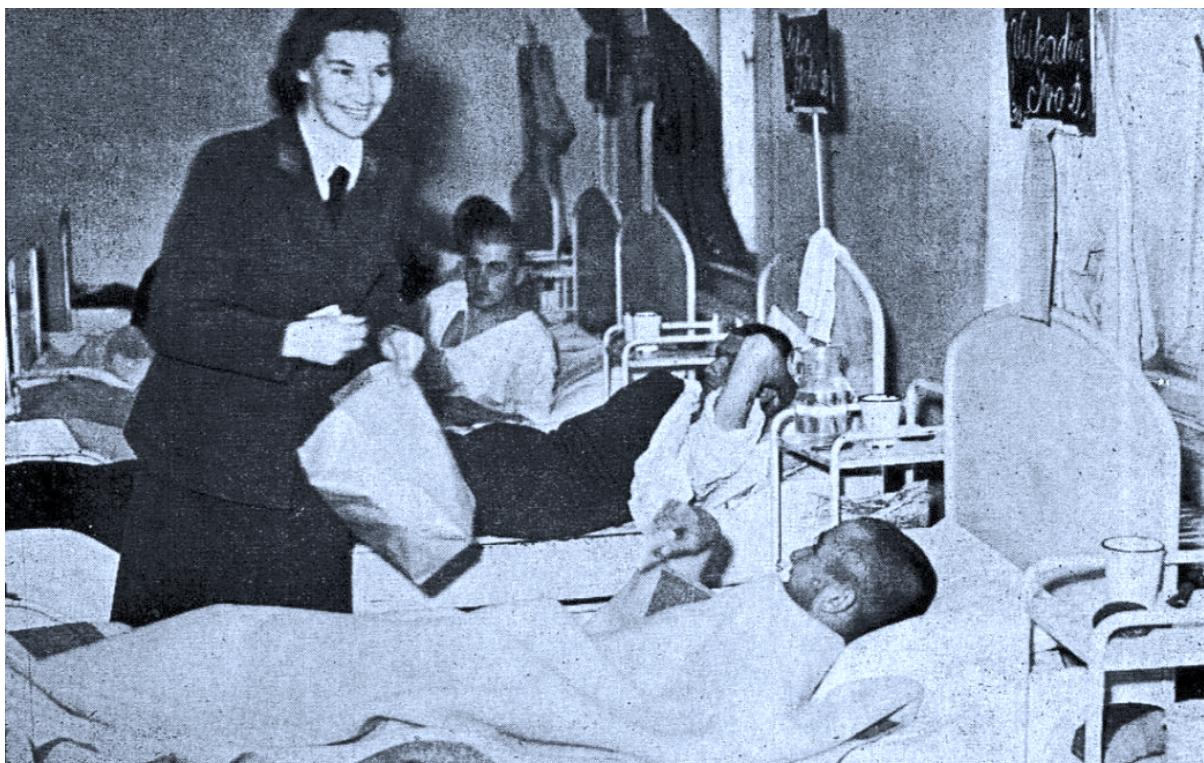
²⁰ O Olgi Barić i ženskim granama HSS-a vidi: Anonimno, "Olga Barić. 40-godišnjica socijalnog i humanog rada", *Hrvatica*, 3/1940., br. 10, 7.-8.

²¹ Nap. M. B.

²² "Danas su hrvatski ideali u prvom stupnju podpuno ostvareni", *Hrvatski narod* (Zagreb), br. 192, 25. VIII. 1941., 1.

²³ Hrvatski Državni Arhiv, Zagreb (dalje: HDA), Ministarstvo zdravstva i udružbe Nezavisne Države Hrvatske, 226/1942., kut. 13.

²⁴ Marija Pavelić, rođena Lovrenčević, prema policijskim je izvještajima već u talijanskom egzilu (1929.–1941.) podupirala svoga supruga u političkom radu. Nakon uspostave NDH njezina se nevidljiva moć proširuje: odlučuje koji se ustaški dužnosnici trebaju smijeniti, brine se za vanjski izgled Zagreba (jer ga je smatrala previše balkaniziranim), vodi ustaški dječački zavod u kojem se odgajaju budući dužnosnici NDH, uz pomoć osobnih špijunki iz ženske ustaške organizacije, između ostalog i Irene Javor, vodila je nadzor nad zagrebačkim građanskim društvom, koji su, ako su pali u nemilost, bili denuncirani i t.d. Vidi: Archivio Centrale dello Stato (ACS), Rim, Ministero dell'Interno. Direzione Generale, Pubblica sicurezza. Ispettorato generale di Pisa "Ercole Conti", 1930.–1943., kut. 16; HDA, Zagreb, Služba državne sigurnosti Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove Socijalističke Republike Hrvatske (SDS RSUP SRH) 1561/1947., sig. 013.0.4, Ustaški pokret i NDH, dosje Ante Pavelić, kut. 23 i kut. 24; Branimir Kovačević, *Plavi dječaci*, Zagreb 2004.

Slika 1. Zapovjednica Ženske loze hrvatskog ustaškog pokreta Irena Javor u posjeti ranjenim borcima.

agitacije bilo suđeno 1930. godine, a poslije je preminuo u zatvoru Sremska Mitrovica, Pavelić je imenuje za povjerenicu, odnosno od 1943. za upravnu zapovjednicu Ženske loze hrvatskog ustaškog pokreta.²⁶ Irena Javor, rođena 1914. godine, završila je studij na Filozofskom fakultetu u Zagrebu i nakon toga je radila kao profesorica u srednjoj školi.²⁷

Ženska loza, kao i svaka organizacija ustaškog pokreta, bila je zbog bolje kontrole pojedinih zapovjedništava i dužnosnika hijerarhijski i regionalno strukturirana, pa je Irena Javor bila u njezinoj funkciji podređena vrhovnom organu *Glavnem Ustaškom Stanu*, dok je ona imala izravni nadzor nad stožernicama, znači dužnosnicama odgovornima za organizaciju žena u jednoj župi. Ostale ustašice obavljale su dužnost u gradovima kao logornice, tabornice su upravljale u općinama, a zbirnice u selu, odnosno u pojedinim gradskim dijelovima jednog seoskog odnosno gradskog tabora.²⁸

Glavni grad Zagreb imao je (kao i Sveučilište) svoj posebni stožer. Mandicu Lučić, Vlastu Arnold, Silvu Radej i Đurđicu Vitković imenovala je Irena Javor za povjerenice zagrebačkih tabora.²⁹ Vlasta Arnold,³⁰ kći pedagoga i filozofa Đure Arnolda, prije uspostave NDH radila je kao učiteljica i zamjenica Marice Stanković u *Velikom Križarskom Sestrinstvu*,³¹ a 1943. godine prihvata funkciiju zamjenice zapovjednice *Ustaškinje*. Iste

²⁵ Izvor: *Ustaškinja*, 2/1943., br. 8, 17.

²⁶ Ante PAVELIĆ, "Poglavnika oderdba o osnutku Ženske loze hrvatskog Ustaškog pokreta", *Ustaškinja*, 1/1942., br. 1, 12.; Ante PAVELIĆ, "Zapovjednica Ženske loze hrvatskog Ustaškog pokreta", *Ustaškinja*, 2/1943., br. 4-5, 30.

²⁷ "Irena Javor", *Tko je tko u NDH*, Zagreb 1997., 170.

²⁸ Propisnik o zadaći, ustrojstvu, radu i smjernicama "Ustaše" hrvatskog oslobodilačkog pokreta, 97.-101.

²⁹ Anonimno, "Imenovanje privremenih povjerenica", *Ustaškinja*, 1/1942., br. 2, 13.

³⁰ O Vlasti Arnold vidi: "Vlasta Arnold", *Tko je tko u NDH*, 11; Kaja PEREKOVIC, *Naše robijanje. Hrvatske žene u komunističkim zatvorima*, Zagreb 2004., 247.-250.

³¹ O *Velikom Križarskom Sestrinstvu* vidi: Rebeka ANIĆ, *Die Frauen in der Kirche Kroatiens im 20. Jahrhundert*, Wien 2004., 209.-230.

godine stožernicom za Zagreb postaje ravnateljica zagrebačke Državne III. ženske realne gimnazije Olga Ostermann.³²

Jedna od najuglednijih intelektualki u Jugoslaviji, kao i u NDH bila je dr. Zdenka Smrekar. Rođena je 1884. godine, diplomirala je na zagrebačkom Filozofskom fakultetu, bila je ravnateljica Ženske realne gimnazije u Zagrebu, djelovala je kao književnica, pjesnikinja i urednica časopisa *Ženski svijet*, *Žene danas* i *Naše žene*. Održala je oko tisuću predavanja u Hrvatskoj i inozemstvu o ulozi žena, etici, sociologiji, te o hrvatskoj i francuskoj književnosti. Bila je između ostalog počasni član *Družbe braće hrvatskoga zmaja* i *Hrvatske žene*.³³ Tendencije njezinog nacionalističkog političkog stava primjećuju se već u časopisu *Naša žena*, koji je izlazio od 1935. do 1938. godine. Tu se propagira tradicionalna-nacionalna ženska slika, simpatizira s njemačkim nacističkim režimom odnosno s njemačkom ženskom politikom³⁴ te vode polemike s hrvatskim Židovima, cionistima, koje se smatra manje domoljubnima.³⁵ Zdenka Smrekar je 1941. godine bila imenovana predstojnicom za žensko školstvo u Ministarstvu bogoštovlja i nastave.³⁶ U toj funkciji osnovala je školu za ustaške dužnosnice, u kojoj su djevojke bile ideološki formirane za odgojiteljice mlađeži. Poslije fungira i kao ataše za kulturu u hrvatskom veleposlanstvu u Beču, te se, po Pavelićevu nalogu, brinula za uspostavljenje diplomatskih odnosa između NDH i Švicarske zbog moguće političke susretljivosti prema ustašama u slučaju sloma nacističke Njemačke.³⁷

Iako su se ustaše samopredstavljali kao pripadnici jednog nacionalnog pokreta u kojem dominiraju seljaci i u kojem su seljaci ideoški podignuti u smislu "ideologije krvi i zemlje" (*Blut-und Bodenideologie*), vodeće članice *Ustaškinje* nisu namjeravale promijeniti socijalnu nepravdu u životu seljanki. Patrijarhalni način života, koji su pogotovo seoske žene u svakodnevničkoj osjećale, radeći više nego muškarac, t.j. na polju, u kući i oko djece, intelektualke nisu toliko kritizirale, kao primjerice feministice u Banovini Hrvatskoj. Dok je primjerice Zlata Perlić 1939. godine u svome članku u *Hrvatskom ženskom listu* dala do znanja da je odnos seljanke prema svome suprugu asimetričan – nju je opisala kao robinju,

Slika 2. Naslovna stranica lista *Ustaškinja*, 3/1943., br. 10.

³² Ante PAVELIĆ, "Vlasta Arnold imenovana zamjenicom Upravne zapovjednice Ženske lože Ustaškog pokreta", *Ustaškinja*, 2/1943., br. 6, 23.

³³ Opširniju biografiju o Zdenki Smrekar vidi: Maja Božić, "Naša jubilarka", *Naša žena*, 3/1937., br. 10, 2.-5.

³⁴ Zdenka SMREKAR, "Rad njemačkih žena na obnovi naroda i zemlje", *Naša žena*, 3/1937., br. 10, 7.-9.; Zdenka SMREKAR, "Iz velikog svijeta. Bilješke s mog puta", *Naša žena*, 3/1937., br. 19, 8.-10.

³⁵ Anonimno, "Židovska fronta", *Naša žena*, 2/1936., br. 5, 1.-2. Odgovor na provokativni članak sastavio je cionist Lav Stern, vidi: Lav STERN, "Još nešto o Židovima", *Naša žena*, 2/1936., br. 7, 1.-3.

³⁶ Ivona MAIXNER, "Ženska Ustaška mladost", *Hrvatski radio list*, 1/1941., br. 2, 14.

³⁷ HDA, Hans Helm-Policjski izaslanik pri poslanstvu Trećeg Reicha u Zagrebu, 1521/1943., kut. 16.

a njega kao gospodara,³⁸ ustašice su izbjegavale mogući konflikt s nosiocima tradicionalno-kršćanskog partijarhata. Prihvatile su da je život seljanke težak i tvrdile da joj tobože "nikada nije previše",³⁹ dapače da je sretna dok obavlja svakodnevni posao.⁴⁰

Radna pomoć sveučilištarki slala je studentice na rad u tvornice, urede ili na selo na nekoliko mjeseci, ali takve, po nacionalsocijalističkom modelu koncipirane organizacije, imale su ideološku svrhu da zbliže "narodnu zajednicu" i da povećaju radnu snagu tamo gdje je nedostajala – ali ne i da promjene životne uvjete seoske žene, koja je pogotovo u zabitim krajevima NDH živjela još uvijek pod geslom: "Sretnima žene umru, a nesretnima kobile crkaju."⁴¹ Vodeće ustašice definirale su se kao dio elitne, intelektualne grupe s kojom se jedna radnica ili seljanka – pogotovo ako je bila nepismena – nije mogla identificirati.

Djelovanje i uloga *ustaškinja* u NDH

Iako je Pavelićeva odredba o osnutku *Ženske loze hrvatskog ustaškog pokreta* proglašena u studenom 1941., ustašice su službeno počele djelovati od 10. travnja 1942. godine, u isto vrijeme kad je izašao prvi broj lista *Ustaškinja*. Militarizacija društva nije zaobišla ni žene, iako su ih ustaše glorificirali u tradicionalnoj ulozi majke, odgojiteljice i supruge. Nošenje uniforme bilo je karakteristično za pripadnice *Ženske ustaške mladeži* i *Ustaškinje*, kao i izvršenje ustaške zakletve s kojom su žene i muškarci simbolizirali požrtvovnost i odanost prema Bogu, državnom vođi i domovini. Prisega *Ženske loze hrvatskog ustaškog pokreta* glasila je:

Zaklinjem se Bogom svemogućim i svime što mi je sveto, da će se držati ustaških načela i pokoravati propisima, te da će izvršavati sve naloge Poglavnika i po njemu postavljenih dužnostica i da će svaku povjerenu mi tajnu najstrože čuvati. Zaklinjem se, da će u redovima Ženske loze hrvatskog ustaškog pokreta raditi za hrvatski narod i za Nezavisnu Državu Hrvatsku, na svakoj zadaći, koja bude Ženskoj loze hrvatskog ustaškog pokreta povjerena i napose na polju promicanja čestitog i družtvovnog života i dobrotvornog rada. Ako se ogriješim o ovu prisegu, sviesna si odgovornosti za svaki svoj čin i propust, prožeta osvjedočenjem ustaške dužnosti, ima me stići kazna propisana ustaškim propisima. Tako mi Bog pomogao! Amen.⁴²

Rad za hrvatski narod koji sispominje, s jedne je strane obuhvaćao djelovanja na humanitarnom i socijalnom polju: članice su plele rublike za ranjene vojnike, za dizanje morala su im pripremale priredbe i uručivale darove "poglavnikove obitelji". Izbjeglicama su organizirale smještaj i prehranu. U propagandi i praksi posebna je pozornost bila usmjerena hrvatskim majkama i djeci. Da se pokaže njihova relevantnost u društvu, ustašice su u svibnju organizirale *Tjedan majke i djeteta*, u kojem su više nego inače glorificirale majke i njihovu djecu, darovale im odjeću i priredile im za razonodu različite manifestacije.⁴³ Važno je

³⁸ Vidi: Zlata PERLIĆ, "Selo i seljakinja", *Hrvatski ženski list*, 1/1939., br. 4, 5.-7.

³⁹ Anonimno, "Naša seljanka", *Ustaškinja*, 2/1943., br. 1, 31.

⁴⁰ Marica Kušeković, "Seljačka mati", *Za vjeru i dom*, 30/1941., br. 10, 4.

⁴¹ Ivo BALENTOVIĆ, "Seljanka rano ustaje i rano umire", *Hrvatski ženski list*, 3/1941., br. 12, 4.-5.

⁴² Ante PAVELIĆ, "Poglavnikova oderdba o osnutku Ženske loze Hrvatskog Ustaškog pokreta", *Ustaškinja*, 1/1942., br. 1, 12.

⁴³ "Veliki udio Ženske loze Hrvatskog Ustaškog pokreta u izgradnji Nezavisne Države Hrvatske", Nova Hrvatska (Zagreb), br. 86, 10. IV. 1943., 11.-12.

napomenuti da su ustašice pomagale isključivo hrvatskim odnosno tzv. "arijskim" ženama, dok su Židovke, Srpske, Romkinje i antifašistkinje isključene iz "narodne zajednice", bile su progonjene odnosno ubijene većinom u ustaškim koncentracionim logorima.

S druge strane, ustašice su bile odgovorne za mobilizaciju svih žena u ustaški pokret uglavnom putem propagande. Ideološki rad obuhvaćao je organizaciju političkih tečajeva za članice, gdje su se čitali Pavelićevi govorovi, tumačila hrvatska povijest i održavala predavanja o ustaškim pravilima.⁴⁴ Sve su članice i članovi ustaškog pokreta prema *Propisniku o zadaći, ustrojstvu, radu i smjernicama "Ustaše" hrvatskog oslobođilačkog pokreta*, te ustaškom ustavu⁴⁵ i načelima⁴⁶ imali između ostalog zadatke da brane državu i osebujnost hrvatskog naroda, da se bore za to da u državi vlada samo hrvatski narod koji se trebao preporoditi na temelju ustaških načela i da u narodu uzgajaju odanost i poslušnost "poglavniku".⁴⁷

U listu *Ustaškinja* vodeće žene, kao što su Irena Javor, Vlasta Arnold, profesorice Zdenka Žanko i Olga Ostermann, zatim Đurđica Vitković, glavna urednica ženskog časopisa i Silva Radej, odgovorna urednica, u svojim su prilozima pokušale prenijeti čitateljicama te zahtjeve. Uz to su publicirale zakonske odredbe vezane uz žene (npr. zabranu abortusa), Pavelićeve govore te su neprestano tumačile ulogu žene, majke i obitelji u NDH. U način pisanja ulazili su kršćanski elementi: to se primjećuje pogotovo u člancima križarice Vlaste Arnold,⁴⁸ dok je stil Irene Javor bio dinamičan i odlučan, kad primjerice u prvom listu *Ustaškinje* (brojevi su uvijek izlazili 10. travnja) opisuje uspostavu NDH upućujući indirektno na svoga oca: "Slobodu smo dobili. Mi – najsretnije pokoljenje hrvatskog naroda – dobili smo slobodu zaslugom svojim ponajboljih."⁴⁹

Glavne stranice *Ustaškinje* nisu bile tipične ni za jedan ženski list: kult "poglavnika" i mobiliziranje žena na "domovinskoj fronti" propagirani su najčešće vojnim motivima: Pavelić u uniformi ili vojnik, na ostalim listovima bile su ilustrirane učenice, kule ili priroda, a od travnja 1943. glavne stranice nisu bile istaknute ni jednom slikom, osim službenog znaka ustaškog pokreta, koji se sastojao od velikog slova "U", goruće bombe i grba. U zadnjem broju *Ustaškinje*, koji je izašao u travnju 1945. godine, pripadnice ustaškog pokreta propagirale su još uvijek ratnu pobjedu Pavelića – u vrijeme kad se obitelj poglavara već nalazila u bijegu.

Rezime

Socijalna struktura žena koje su obavljale vodeće dužnosti u ustaškom pokretu može se na sljedeći način tipizirati: uglavnom su to školovane, obrazovane žene kojima su očevi imali društvenu i političku popularnost. Po struci su bile profesorice ili ravnateljice u školama. Nacionalizam i kršćanstvo vezali su sve članice *Ženske loze hrvatskog ustaškog pokreta*, a posebno se pazilo da na važne pozicije dospiju osobe koje su odrasle u pravaškoj ili ustaški orijentiranoj obitelji. Rijetko su te dužnosnice bile ograničene u ulozi majke, djelovale su u

⁴⁴ "Hrvatske žene stoje čvrsto uz Poglavnika", Nova Hrvatska (Zagreb), br. 455, 20. VI. 1942., 3.

⁴⁵ Vidi: Petar, Požar, *Ustaša. Dokumenti o ustaškom pokretu*, Zagreb 1995., 45.-47.

⁴⁶ Danijel CRLJEN (obradio), *Načela hrvatskog ustaškog pokreta*, Zagreb 1942.

⁴⁷ *Propisnik o zadaći, ustrojstvu, radu i smjernicama "Ustaše" hrvatskog oslobođilačkog pokreta*, 3.-5.

⁴⁸ Vidi primjerice: Vlasta ARNOLD, "Kruh naš svakdanji", *Ustaškinja*, 1/1942., br. 5, 3.

⁴⁹ Irena JAVOR, "Slobodu smo dobili", *Ustaškinja*, 1/1942., br. 1, 1.

ustaškim ženskim organizacijama ili kao dr. Zdenka Smrekar u ministarstvu, ali su ipak majčinstvo definirale kao najvažniji smisao u životu svake žene.

Nova socijalistička vlast kategorizirala je sve ustашke dužnosnice kao zločinke i osuđivala ih na zatvorske ili smrtne kazne: Irenu Javor partizani su vjerojatno ubili u bijegu kod Maribora. Dr. Zdenku Smrekar uhitili su prvo 1945., pa 1947. godine. Nije poznato kada, gdje i kako je umrla. Vlasta Arnold provela je deset godina u ženskom zatvoru u Slavonskoj Požegi. No bilo je i žena poput Olge Ostermann i zapovjednice *Ženske ustашke mladeži* Dolores Bracanović koje su pobjegle s ustашkom elitom u inozemstvo i dalje djelovale u intelektualnom radu ustашke političke emigracije.

“GROSS SIND UNSERE PFLICHTEN DEM VOLK GEGENÜBER”: INTELLEKTUELLE IM *WEIBLICHEN ZWEIG DER KROATISCHEN USTAŠA-BEWEGUNG*

Zusammenfassung: Studentinnen, Lehrerinnen, Schriftstellerinnen, Ärztinnen, kurz Intellektuelle, hatten im Unabhängigen Staat Kroatien einen besonderen gesellschaftlichen Status: Sie waren, wie ihre männlichen Kollegen, anerkannt als die “Kraft des Volkes”, (d.h. der Bauern und Arbeiter), sie hatten hohe Funktionen im Ustaša-Apparat, erzogen die “neue Generation” in der *Weiblichen Ustaša-Jugend* bzw. mobilisierten kroatische sogenannte “arische” Frauen in den *Weiblichen Zweig der kroatischen Ustaša-Bewegung*. Das Wissen, welches sich die Intellektuellen in der Schule und an der Universität aneigneten, mussten sie – nach dem Verständnis der Ustaše – in die Erziehung der eigenen Kinder anwenden, denn das Muttersein wurde als die höchste Aufgabe jeder “ehrhaften kroatischen Frau” betrachtet. Auf der anderen Seite haben Frauen tatsächlich die Aufgaben der männlichen Kollegen, die sich an der Front befanden, übernommen, obwohl die Ustaše, genauso wie die Nationalsozialisten, der Ansicht waren, die Intellektuelle dürfe erst dann ihren Beruf ausüben, “wenn sie sich dazu berufen fühlt”.

Schlüsselwörter: Unabhängiger Staat Kroatien, Frauen, Intellektuelle, *Der Weibliche Zweig der kroatischen Ustaša-Bewegung*

Literatura

- Rebeka Anić, *Die Frauen in der Kirche Kroatiens im 20. Jahrhundert*, Wien 2004.
- Anonimno, “Naša seljanka”, *Ustaškinja*, 2/1943., br. 1, 31.
- Anonimno, “Imenovanje privremenih povjerenica”, *Ustaškinja*, 1/1942., br. 2, 13.
- Anonimno, “Ustaška mladež kroz trnje progona: R.U.Ž.A.”, *Ustaška mladež, Omladinski prilog "Ustaše"*, 1/1941., br. 6, 6.
- Anonimno, “Olga Barić. 40-godišnjica socijalnog i humanog rada”, *Hrvatica* 3/1940., br. 10, 7.-8.
- Anonimno, “Židovska fronta”, *Naša žena*, 2/1936., br. 5, 1.-2.
- Ivo BALENTOVIĆ, “Seljanka rano ustaje i rano umire”, *Hrvatski ženski list*, 3/1941., br. 12, 4.-5.

- Vlasta ARNOLD, "Kruh naš svakdanji", *Ustaškinja*, 1/1942., br. 5, 3.
- Lucija BENYOVSKY, "Putem uspomena' Marije Kumičić", *Časopis za suvremenu povijest*, 26/1996., br. 3, 427.-438.
- Branka BOBAN, "'Materinsko carstvo'. Zalaganje Stjepana Radića za žensko pravo glasa i ravno-pravan položaj u društvu", *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povijest*, (ur. Andrea Feldman), Zagreb 2004., 191.-209.
- Maja Božić, "Naša jubilarka", *Naša žena*, 3/1937., br. 10, 2.-5.
- Danijel CRLJEN (obradio), *Načela hrvatskog ustaškog pokreta*, Zagreb 1942.
- Irena JAVOR, "Slobodu smo dobili", *Ustaškinja*, 1/1942., br. 1, 1.
- Tomislav JONJIĆ, "Marija Hranilović: Moja su braća dala živote za Hrvatsku!", *Politički zatvorenik. Glasilo hrvatskih političkih zatvorenika*, 7/1997., br. 58, 9.-14.
- Branimir KOVAČEVIĆ, *Plavi dječaci*, Zagreb 2004.
- Marica KuŠEKOVIC, "Seljačka mati", *Za vjeru i dom*, 30/1941., br. 10, 4.
- Dolores LABAŠ, "Ženski srednjoškolski pododbor", *Ustaška mladež, Omladinski prilog "Ustaše"*, 2/1942., br. 3, 15.
- Ela MAROŠ, "Uloga hrvatske školovane žene u današnjici", *Ustaškinja*, 3/1944., br. 8, 32.-37.
- Olga OSTERMANN, "Važnost ženske srednje škole za duhovnu izgradnju nove Hrvatske", *Ustaškinja*, 1/1942., br. 4, 5.
- Ante PAVELIĆ, "Zapovjednica Ženske loze hrvatskog Ustaškog pokreta", *Ustaškinja*, 2/1943., br. 4-5, 30.
- Ante PAVELIĆ, "Vlasta Arnold imenovana zamjenicom Upravne zapovjednice Ženske loze Ustaškog pokreta", *Ustaškinja*, 2/1943., br. 6, 23.
- Ante PAVELIĆ, "Poglavnika oderdba o osnutku Ženske loze hrvatskog Ustaškog pokreta", *Ustaškinja*, 1/1942., br. 1, 12.
- Kaja PEREKOVIC, *Naše robijanje. Hrvatske žene u komunističkim zatvorima*, Zagreb 2004.
- Zlata PERLIĆ, "Selo i seljakinja", *Hrvatski ženski list*, 1/1939., br. 4, 5.-7.
- Poglavljak hrvatskim sveučilištarkama*, (ur. Povjerenstvo za sveučilištarke pri Ustaškom sveučilišnom stožeru), Zagreb 1942.
- Petar POŽAR, *Ustaša. Dokumenti o ustaškom pokretu*, Zagreb 1995.
- Zdenka SMREKAR, "Rad njemačkih žena na obnovi naroda i zemlje", *Naša žena*, 3/1937., br. 10, 7.-9.
- Zdenka SMREKAR, "Iz velikog svijeta. Bilješke s mog puta", *Naša žena*, 3/1937., br. 19, 8.-10.
- Lav STERN, "Još nešto o Židovima", *Naša žena*, 2/1936., br. 7, 1.-3.
- Tko je tko u NDH: Hrvatska 1941. – 1945.*, (ur. Darko Stuparić), Zagreb 1997.
- Stanko VITKOVIĆ, "Sveučilištarci-budući intelektualci", *Ustaškinja*, 1/1942., br. 7, 7.
- Ivana MAIXNER, Ženska Ustaška mladost, *Hrvatski radio list*, 1/1941., br. 2, 14.
- Wolfgang MERKEL, *Systemtransformation. Eine Einführung in die Theorie und Empirie der Transformationsforschung*, Wiesbaden 2010.

Novine

- "Danas su hrvatski ideali u prvom stupnju podpuno ostvareni", *Hrvatski narod* (Zagreb), br. 192, 25. VIII. 1941., 1.
- "Zadruga 'Hrvatsko srce' pristupila 'Katarina Zrinjski'", *Hrvatski narod*, br. 256, 28. X. 1941., 9.

- "Hrvatsko će školstvo biti preuredjeno", *Novi list* (Zagreb), br.139, 15. IX. 1941., 1.
- "Nove težnje i dužnosti hrvatske žene. Predavanje gdje Marije Kumičić o ulozi majke u obiteljskom i narodnom životu", *Novi list* (Zagreb), br. 54, 22. VI. 1941., 7.
- "Hrvatske žene stoje čvrsto uz Poglavnika", *Nova Hrvatska* (Zagreb), br. 455, 20. VI. 1942., 3.
- "Veliki udio Ženske loze Hrvatskog Ustaškog pokreta u izgradnji Nezavisne Države Hrvatske", *Nova Hrvatska* (Zagreb), br. 86, 10. IV. 1943., 11.-12.
- "Zakonska odredba o prestanku državne službe stručnim i obrtnim učiteljicama krojačke, kućanske i svratištarske struke na ženskim i stručnim kućanskim školama u slučaju udaje", *Narodne novine* (Zagreb), 17. I. 1944., 1.
- "Žena u Ustaškoj Hrvatskoj. Temelj djevojačkog odgoja u Poglavnikovoj Hrvatskoj", *Novi list* (Zagreb), br. 53, 21. VI. 1941., 7.

Arhivski fondovi

Archivio Centrale dello Stato, Rim, Ministero dell'Interno. Direzione Generale, Pubblica sicurezza. Ispettorato generale di Pisa "Ercole Conti", 1930.–1943., kut. 16.

Hrvatski državni arhiv, Zagreb, Služba državne sigurnosti republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove Socijalističke Republike Hrvatske (SDS RSUP SRH) 1561/1947, sig. 013.0.4, Ustaški pokret i NDH, dosje Ante Pavelić, kut. 23 i kut. 24.

Hrvatski državni arhiv, Zagreb, Ministarstvo zdravstva i udružbe Nezavisne Države Hrvatske, 226/1942., kut. 13.

Hrvatski državni arhiv, Zagreb, Hans Helm – Policijski izaslanik pri poslanstvu Trećeg Reicha u Zagrebu, 1521/1943., kut. 16.

INTELEKTUALCI I RAT

1939.-1947.

**Zbornik radova s međunarodnog
skupa Desničini susreti 2011.**

Uredili
Drago Roksandić
Ivana Cvijović Javorina

Filozofski fakultet u Zagrebu
Plejada
Zagreb, 2012.

Biblioteka DESNIČINI SUSRETI

sv. 6

Nakladnici

Filozofski fakultet u Zagrebu, Centar za komparativnohistorijske i interkulturne studije
Plejada d.o.o., Zagreb

Za nakladnike

Damir Boras

Igor Ranić

Uredništvo

Drago Roksandić

Ivana Cvijović Javorina

Bojan Đorđević

Branimir Janković

Recenzenti

Damir Agićić

Zvonko Kovač

Velimir Višković

*Tiskanje ove knjige potpomogli su Ministarstvo kulture Republike Hrvatske i
Gradski ured za obrazovanje, kulturu i šport grada Zagreba*

Fotografija na naslovnići

Vladan Desnica (iz fotodokumentacije dr. sc. Uroša Desnice)

Copyright © 2012., Plejada, Zagreb

ISBN 978-953-7782-16-0

INTELEKTUALCI I RAT 1939.–1947.
Zbornik radova s Desničinih susreta 2011.
Drago Roksandić, Ivana Cvijović Javorina (ur.)

Izvršni nakladnik
Plejada d.o.o.
Zagreb, VIII. južna obala 17
tel./faks 01/3906-533
e-mail: plejada@plejada-zg.hr
www.plejada-zg.hr

Izvršni urednik
Ilija Ranić

Grafička oprema
Nenad B. Kunštek

Lektura
Ivana Filipović Petrović
(tekstovi na hrvatskom jeziku)

Idejno rješenje naslovnice
Marko Maraković

Grafičko oblikovanje naslovnice
Ana Pojatina

Tisk i uvez
Tiskara Zelina d.d., Sveti Ivan Zelina
srpanj 2012.

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne
knjižnice u Zagrebu pod brojem 811798.

CENTAR ZA KOMPARATIVNOHISTORIJSKE
I INTERKULTURNE STUDIJE

INTELEKTUALCI I RAT 1939. - 1947.

Zbornik radova s Desničinih susreta 2011.

Uredili
DRAGO ROKSANDIĆ
IVANA CVIJOVIĆ JAVORINA